

Forfatter: Marita Akhøj Nielsen

Titel: Forfatterportræt af Leonora Christina

Citation: Marita Akhøj Nielsen: "Leonora Christina", i Marita Akhøj Nielsen: *Leonora Christina*. Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur: <https://tekster.kb.dk/text/adl-authors-leonora-p-root.pdf> (tilgået 28. april 2024)

Leonora Christina

Indhold

- Indledning
- Biografi
- Forfatterskabet
- Modtagelse
- Tekstoplysninger
- Bibliografi
- Om forfatteren til dette forfatterportræt

Indledning

Myten Leonora Christina

Allerede i levende live blev Leonora Christina en myte. Selv i det bevægede 17. århundrede var hendes skæbne ekstremt omskiftelig. Fra positionen som kongens privilegerede datter og feteret verdensdame kastedes hun i en snæver, uhumsk celle i Blåtårn, hvor hun skulle tilbringe mere end 21 år, udsat for ydmygelser og brutalitet i en skyggetilværelse få meter fra sin halvbroder Frederik III's strålende hof. Sine sidste år tilbragte hun i Maribo under rimelige, men langt fra luksuøse forhold. For eftertiden har hun stået som en ubegribeligt opofrende, usvigeligt trofast hustru og som en heltinde af næsten overmenneskelig fysisk og psykisk styrke.

Skønt beretningen om Christian IV's ulykkelige datter altid har haft sin plads i Danmarkshistorien, kunne hendes forfatterskab i mange generationer ikke værdsættes efter fortjeneste. Hendes hovedværk, *Jammers Minde*, blev først kendt af offentligheden i 1869. Førsteudgaven blev revet væk, litteraturhistorien måtte skrives om, og *Jammers Minde* er lige siden blevet trykt igen og igen som en af de store danske klassikere. Men også hendes øvrige værker fortjener opmærksomhed, både som kulturhistoriske kilder og som litterære tekster.

Biografi

Leonora Christinas liv

Leonora Christina blev født på Frederiksborg slot den 8. juli 1621 som tredje barn af Christian IV og hans hustru til venstre hånd, Kirsten Munk. Sine første seks leveår tilbragte hun hos sin mormor, men i krigsårene 1628-29 lod kongen af sikkerhedsgrunde sine børn opfostre i Friesland. Kort efter deres hjemkomst blev moderen forvist fra hoffet på grund af en skandaløs kærlighedsaffære, som Christian IV aldrig tilgav hende. Det var mod hans udtrykkelige vilje, at der siden opstod kontakt mellem børnene og deres mor.

Til gengæld påtog han sig med sin vanlige energi at sørge for børnenes videre opdragelse. Den var omfattende og grundig, også for pigernes vedkommende. Ikke bare traditionelle kvindelige sysler som håndarbejde, dans og passende offentlig optræden skulle de beherske. Undervisningen omfattede også læsning, skrivning, regning, musik, tegning og af sprog dansk, tysk og fransk - foruden naturligvis det fag, samtiden anså for det allernødvendigste: religion. Leonora Christina viste sig tidligt meget lærenem, dygtig til både boglige og praktiske færdigheder.

Kirsten Munks børn fødtes til en vanskelig placering. Da deres mor kun var af adelig, ikke fyrstelig byrd, blev pigerne ikke prinsesser, men fik af kongen tillagt titel af grevinder til Slesvig og Holsten. Dermed markeredes deres særrang: under de kongelige, men over den øvrige adel.

Christian IV's ambition om at spille en ledende rolle i det protestantiske Nordeuropa bragte ham i modsætningsforhold til rigsrådet, den kreds af magtfulde højadelige, der sammen med kongen udgjorde landets officielle styrelse, og som var dybt betænkelige ved kongens aggressive udenrigspolitik. I den situation søgte han at skabe sig forbundsfæller i højadelen ved at forlove sine og Kirsten Munks døtre med lovende unge mænd af de fornemste slægter. Det lykkedes ham faktisk at skille svigersønnernes interesser fra deres standsfællers ved at give dem en hurtig, strålende karriere i statsadministrationen.

Til Leonora Christina valgte kongen den fattige, men internationalt uddannede og højt begavede Corfitz Ulfeldt, der var 15 år ældre end sin udkårne. Da hun var 9 år, blev de trolovet, og som 15-årig blev hun gift. Kort efter brylluppet udnævntes Ulfeldt til statholder i København, og i deres overdådigt udstyrede gård på Gråbrødretorv udfoldede parret en elegance af internationalt tilsnit. For at skabe den livsstil måtte Ulfeldt sætte sig i gæld, hvad der ikke hindrede, at han i løbet af få år blev en af Europas rigeste aristokrater. Det var en udbredt opfattelse, at hans velstand byggede på korruption i stor skala, hvad også Christian IV formodede. Men på grund af hans ubestridelige dygtighed og loyalitet over for kongen fik han betroet vigtige diplomatiske opgaver i udlandet, ligesom han i 1643 blev udnævnt til rigshofmester, dvs. rigets øverste embedsmand, der havde overopsyn med regeringen og fungerede som kongens stedfortræder.

Leonora Christina varetog rollen som rigets faktiske førstedame med værdighed og ynde. Ud over sine repræsentative opgaver dyrkede hun tegning, maling, håndarbejde, musik, læsning, italiensk og latin, foruden jagt og boldspil - altsammen jævnsides med graviditeter og børnefødsler; på 14 år fødte hun ti børn, hvis opvækst hun tog sig mere af, end det var almindeligt i overklassen. Højdepunktet i hendes offentlige liv blev en rejse til Nederlandene og Frankrig i 1646-47, hvor Ulfeldtparret som Danmark-Norges officielle udsendinge vakte beundrende opsigt, selv ved det kræse franske hof. I Paris charmerede hun fuldstændigt enkedronningen ved sin ynde, stilfuldhed, intelligens og naturlige selvfølelse.

Hjemme i København blev parret imidlertid mødt af den gamle konges vrede. Foruden mistilliden til Ulfeldts omgang med offentlige midler nærrede Christian IV en dyb uvilje mod Ulfeldts udenrigspolitik, som i de senere år var kommet i åbenlys opposition til kongens synspunkter. At Ulfeldtparret sammen med Kirsten Munks andre børn og svigerbørn arbejdede for en forsoning mellem Christian IV og hans hustru, øgede kongens bitterhed. I hans sidste dage på Rosenborg var Leonora Christina og Ulfeldt hos ham, men den rene familieidyl har det næppe været; umiddelbart efter kongens død den 28. februar 1648 jog Ulfeldtparret kongens mangeårige elskerinde, Vibeke Kruse, på porten, selvom hun var dødssyg.

Med valget af Frederik III til faderens efterfølger forringedes Ulfeldts position. Ganske vist foretog han og Leonora Christina en vigtig diplomatisk rejse til Nederlandene i 1649, men hans politiske ideal, et aristokratisk styre, lå langt fra Frederik III's ønske om en stærkere kongemagt, og rigshofmesterens indflydelse daledede. Forholdet mellem hans hustru og dronningen, Sophie Amalie, var rent ud hadsk. Som sine søstre måtte Leonora Christina opleve den tort at blive frataget sin titel af grevinde til Slesvig og Holsten. I 1650 indledtes undersøgelser af Ulfeldts embedsførelse, og snart efter beskyldtes han og hustruen af en kendt demimonde, Dina Vinhofvers, for at planlægge et giftmord på kongen. De frikendtes, men selvom Dina blev henrettet, var sagen efter deres opfattelse ikke blevet undersøgt tilbundsgående; Dinas elsker Jørgen Walter var knyttet til hoffet, som hindrede en klarlægning af de mulige forbindelser til kredse nær kongeparret.

Fra hele dette klima af mistænkeliggørelse og ydmygelse flygtede de i 1651. De drog til Stockholm, hvor han takket være sin diplomatiske erfaring og sine betydelige lån til statskassen opnåede en position ved hoffet. Efter bedste evne modarbejdede han danske interesser, selvom han også for alle tilfældes skyld søgte at opnå forlig med Frederik III. Med det formål sendte han i 1656 Leonora Christina til København. Hun rejste via Jylland, hvor hun besøgte sin mor, men blev standset i Korsør af kongens udsending, Vibeke Kruses søn Ulrik Christian Gyldenløve, og hun måtte vende hjem med uforrettet sag.

Ved den danske krigserklæring i 1657 gjorde den svenske konge, Karl X Gustav, Ulfeldt til sin betroede rådgiver. Der er ingen tvivl om, at Ulfeldtparret oplevede det sejrige svenske felttog som en sød hævn over deres personlige fjender og utaknemmelige fædreland. En total udslettelse af Danmark-Norge var dog ikke i deres interesse. Derimod var det Ulfeldts drøm at omskabe Skåne til en aristokratisk republik, og da han ikke lagde skjul på sine hensigter, fattede Karl Gustav dyb mistillid til ham. Han deltog ikke i det fornyede angreb

på Danmark, og da det gik galt, blev han anklaget for forræderisk kontakt til den danske konge. På grund af hans alvorlige sygdom blev det Leonora Christina, der førte forsvaret i sagen, og det gjorde hun overlegent, intelligent og veltalende, om end ikke altid i nøje overensstemmelse med sandheden. Under processen var parret i husarrest i Malmø, hvorfra de undslap ved en koldblodig flugt, da Ulfeldt var nogenlunde restitueret.

Med forbløffende naivitet drog han til København for at søge nåde hos Frederik III, som imidlertid greb chancen for endelig at få uskadelliggjort sin argeste modstander. Han og Leonora Christina førtes til Bornholm, hvor de halvandet år sad i hårdt fængsel på Hammershus. Drevet af desperation over vogteren Adolph Fuchs' rå brutalitet og udspekulerede ondskabsfuldheder forsøgte de en martsnat 1661 en hasarderet flugt, kun fulgt af en enkelt tjener. Ene kvinde trak Leonora Christina tjeneren op fra afgrunden og mere bar end støttede sin svækkede mand ned ad de stejle klipper uden at kunne se en hånd for sig. På grund af hans svaghed mislykkedes forsøget, hvorefter forholdene skærpedes yderligere, indtil parret i december gav afkald på stort set alle deres ejendomme i Danmark-Norge. Under ydmygende former måtte Ulfeldt aflægge troskabsed til Frederik III.

Baggrunden for den hårde behandling var ikke kun hævnthirst, men også den nyindførte enevældes frygt for oprørstendenser i adelskredse. Derfor ønskede man at isolere Ulfeldt, og han fik anvist ophold på Ellensborg (det nuværende Holckenhavn), som Leonora Christina havde fået i arv efter Kirsten Munk. Da regeringen anså ham for effektivt stækket, fik han tilladelse til sammen med sin familie at foretage en kurrejse i 1662. Dårligt var de uden for landet, før han begyndte at intrigere mod Frederik III. Skæbnsvangert blev det, at han tilbød kurfyrsten af Brandenburg at rejse et oprør i Danmark, som skulle gøre kurfyrsten til dansk konge. Fra Brandenburg gik alle oplysninger videre til København, hvor højesteret den 24. juli 1663 dømte Ulfeldt til døden in absentia; familien opholdt sig imens i Brügge.

Inden domfældelsen var Leonora Christina rejst til London for at indkræve en betydelig pengesum, som den engelske konge havde lånt af parret. Den danske regering udvirkede, at hun blev arresteret og sendt til København, hvor hun ankom den 8. august 1663 og straks indsattes i fængslet på Københavns slot, Blåtårn, mistænkt for meddelagtighed i mandens forræderi. Under de opslidende forhør fastholdt hun urokkeligt parrets uskyld; kun da hun fik Ulfeldts dødsdom forkyndt, brød hun sammen, men samlede sig straks. Skønt hun aldrig blev sigtet, endsiges dømt, forblev hun fængslet. Også andre personer fra den ulfeldtske kreds blev anholdt; den mest prominente, familiens huslæge og ven Otto Sperling (den Ældre), indsattes 1664 i Blåtårn, hvor han døde i 1681.

Efter domfældelsen af Ulfeldt eftersøgte han over hele Europa. I København foretog man den 13. november 1663 en henrettelse in effigie, på en træfigur, som maltrakteredes offentligt. Gården på Gråbrødretorv blev jævnet med jorden og en skamstøtte opsat på grunden. Først i 1842 var hadet mod Danmarkshistoriens usleste landsforræder kølnet så meget, at støtten blev fjernet; i dag står den på Nationalmuseet. Ulfeldt selv døde under falsk identitet på en båd på Rhinen i februar 1664. Umiddelbart efter blev han begravet i Neuenburg, men af frygt for fjendernes hævn også efter døden fjernede hans sønner liget. Hans grav er ukendt.

Efter Ulfeldts død kunne Leonora Christina politisk set ikke udgøre nogen trussel for den danske konge. I hans og især dronningens øjne var hun imidlertid ikke mindre skyldig end sin mand. Så længe Frederik III levede, var hendes vilkår i fængslet hårde, selvom der fra udlandet øvedes pres på det danske kongepar for at få den celebre fange frigivet. Ved Christian V's tronbestigelse i 1670 intensiveredes disse bestræbelser, men forgæves. Dog bedredes hendes forhold væsentligt under den nye konge. Først da hendes uforsonligste fjende, enkedronning Sophie Amalie, var død i 1685, blev hun løsladt.

Da Leonora Christina den 19. maj 1685 forlod Blåtårn, havde hun ikke været udenfor i fri luft i 21 år, 9 måneder og 11 dage. Hvad friheden nærmere indebar, vidste hun ikke, da hun den majaften kom ud på slotspladsen, men hun havde forestillet sig en større triumf end den, regeringen undte hende. Hun fik ikke foretræde for hverken Christian V eller dronningen, og efter ganske kort tid i København drog hun til Husum, dengang en lille flække uden for hovedstaden, indtil man i september fik gjort en fløj af det gamle birgittinerkloster i Maribo klar til hende. Takket være en kongelig understøttelse kunne hun føre en nogenlunde standsmæssig tilværelse i den stille provinsby. Hun var beskæftiget med litterære sysler og håndarbejde, foruden utrættelige forsøg på at generhverve slægtens tabte rigdomme til fordel for de tre overlevende børn. Hendes ældste datter, Anne Cathrine, boede på Maribo kloster fra 1688, og af den yngste, Leonora Sophie, som var gift i Skåne, modtog hun jævnligt besøg. Sønnen Leo, der var ved at skabe sig en strålende karriere i Østrig, hvor hans efterkommere forblev, fik allernådigst lov at besøge hende to gange. Første gang, i 1691, var han 40 år. Hans mor havde ikke set ham, siden han var 12. Med egnens honorarios havde hun ikke alverden at gøre, men når stiftets gejstlige mødtes til landemode, modtog hun stiftamtmanden og biskoppen, Thomas Kingo, hvis værker hun værdsatte. Hun døde den 16. marts 1698 og er begravet i Maribo domkirke.

FORFATTERSKABET

- Oversigt over forfatterskabet
- Den franske selvbiografi
- *Jammers Minde*
  - *Jammers Minde*: tekstens tilblivelse
  - *Jammers Minde*: første del, august 1663
  - *Jammers Minde*: anden del, livet i Blåtårn 1663-73
  - *Jammers Minde*: tredje del, før frigivelsen.
  - *Jammers Minde*: værket som helhed
  - *Jammers Minde*: værkets skæbne
- *Hæltinners Pryd*
- Digte

Oversigt over forfatterskabet

Leonora Christinas forfatterskab er kun ufuldstændigt overleveret til vor tid. Selv udgav hun intet, og flere af hendes værker kender vi kun af omtale. Til dem hører nogle oversættelser af samtidig spansk og fransk skønlitteratur ligesom et skuespil, hun skrev til sine tjenestefolk i Maribo.

Efter moderne opfattelse er hun størst som memoireforfatter. Centralt står hendes franske selvbiografi og især erindringerne fra fængselstiden i Blåtårn, *Jammers Minde*, der er hendes absolutte hovedværk. Imidlertid anså hun selv den stort anlagte samling af biografier *Hæltinners Pryd* for sit vigtigste litterære arbejde. Hertil kommer foruden breve og aktstykker en del digte, hovedsagelig kortere og med religiøst-opbyggeligt indhold.

Den franske selvbiografi

De lempeligere forhold efter Frederik III's død i 1670 indgav Otto Sperling den Yngre håb om at få frigivet sin far, lægen af samme navn, og Leonora Christina. Han rejste fra sit hjem i Hamborg til København, men måtte i foråret 1673 indse, at hans anstrengelser havde været forgæves. Som led i en mere langsigtet strategi fik han de to fanger til hver især at skrive deres erindringer. De skulle bruges til at påvirke opinionen i Europa og derigennem lægge pres på den danske regering. Det er utvivlsomt dette formål, der har fået Leonora Christina til at udforme sin levnedsskildring på fransk, det internationale diplomatiske sprog; sædvanligvis korresponderede hun med Sperling d.Y. på dansk. Originalhåndskriftet, som blev smuglet ud fra Blåtårn, kan nu studeres i digitale optagelser (s. 1a)

Meddelsessituationen nævnes flere steder i Leonora Christinas skrift, således i de indledende ord: "Pour satisfaire à vostre curiosité, Je vous feray un petit recit de la vie de celle que vous desirez sçavoir" ('For at føje eders nyfgenhed vil jeg for eder forfatte en lille beretning om den dames liv, som I ønsker at vide noget om' s. 1a/3). Det fremgår, at hun har haft travlt, fordi Sperling snart skulle hjem til Hamborg: "Voila ce dont il m'en souvient á la haste de l'Histoire demandée; Je me suis hastée le plus qu'il m'a esté possible puis que vous estes sur vostre départ" ('Her har I, hvad jeg i en hast kommer ihu af den historie, I har begæret. Jeg har hastet dermed saa meget, det var mig muligt, efterdi I er færdig at bortrejse' s. 18b/75).

Trods hastværket har hun fået meget med. Beretningen dækker principielt hele hendes liv, der fremstilles kronologisk, om end med store spring og koncentration om enkelte, typiske situationer. Omdrejningspunktet er Christian IV's død: "L'an 1648 la Fortune abandonnà nostre femme, car le 28 de Fev. la Mort luy arrachá le Roy" ('Aar 1648 veg lykken fra vor dame, thi den 28. februar bortrev døden kongen fra hende' s. 5b/21). Heller ikke mens faderen levede, var hendes liv dog nogen dans på roser; allerede det første oprin indledes med ordene: "Il ne faut pas que j'oublie les premieres traverses de la Fortune, au

commencement de sa sortie" ('Jeg bør ikke forglemme de første viderværdigheder, som skæbnen beredte hende ved begyndelsen af hendes rejse' s. 1a/3). Herefter følger beretningen om et truende uvejr på søen, hvor hendes huslærer frygter at drukne, men trøstes af den lille pige, som fuldt og fast tror på Guds hjælp.

Situationen er karakteristisk for hendes selvfremsættelse i værket. Gang på gang udsættes hun for farer og må som den stærke klare ærterne for de svage mænd, der omgiver hende. Hendes faste gudstro, overlegne intelligens og urokkelige mod redder hende, selv når det ser sortest ud. Temaet gennemspilles mesterligt i skildringen af nervekrigen mellem hende og Gyldenløve under rejsen til Korsør i 1656:

elle demeure dans le Smacke, et attend qu'on mette la carosse à terre. Gl. impatient, ne pouuoit pas tant attendre, luy envoye le Bourgemestre Brant, pour la dire, qu'elle voulut venir à terre il avoit un mot á la dire. Elle luy repond, s'il avoit quelque chose à la dire, qu'il devoit estre si discret que de venir à elle. Brant vâ avec cette reponce, en attendant nostre femme regarde ces gens, les voit touttes alterées, sa fille eust un accident alors, qui luy demeure encore au jourdhuy, un tremblement de teste, ces yeux ne se mouuant; Le Secretaire trembloit, que ces dents firent de bruiet. Charles estoit tout pasle, comme le reste des autres. Nostre femme les parle, et les demande, pourquoy ilz ont peur? pour elle ilz n'avoient à craindre, et moins pour eux mesmes.

('hun fortøver i smakken og afventer, at man fører vognen fra borde. Gyldenløve bliver utaalmodig, kan ikke bide saa længe og sender borgemester Brandt for at sige hende, at han ønskede, hun vilde komme i land; han havde et ord at sige hende. Hun svarer ham: havde han noget at sige hende, burde han være saa høflig at komme til hende. Brandt gaar bort med dette svar; medens hun bier, beskuer vor dame sine folk og finder dem alle forstyrrede. Hendes pige fik da et tilfælde, som endnu i dag plager hende, en hovedrysten; hendes øjne flyttede sig ikke. Sekretæren rystede, saa hans tænder klaprede. Charles var helt hvid, som de øvrige. Vor dame taler til dem og spørger, hvorfor de frygter sig. For hende havde de ingen aarsag at frygte og end mindre for dem selv' s. 6c-d/25f).

Ved at dvæle ved tjenestefolkernes reaktion undgår Leonora Christina direkte selvros - uden at læseren lades i tvivl om hendes sjælsstyrke. Helt så diskret går hun ikke altid til værks; fx siges det ligeud, at hun er usædvanlig lærenem (s. 2b-c/8f), og hun er ikke fri for at prale med sin fysiske styrke (bl.a. s. 5a-b/20).

Forudsætningen for denne selvbevidsthed var først og fremmest hendes byrd. Aldrig glemte hun, at hun var Christian IV's datter, og hun lod heller ikke andre i tvivl. Under opholdet i Stockholm nægtede hun at deltage i Karl Gustavs bryllup, fordi man havde anvist hende en for lav placering i følget. I hendes livs vel nok mørkeste tid, da hun og Corfitz var indespærrede på Hammershus, hentede hun sin styrke i denne byrdsstolthed, som overtrumpede Fuchs' brutale trusler: "vous pouuez faire de moy ce que vous ne voulez au mettre, mais vous me pouuez jamais humillier de sorte, qu'il ne me souviennne, que vous auez esté le serviteur d'un serviteur du Roy mon Pere" ('"I kan gøre med mig, hvad eder lyster, men I kan aldrig gøre mig saa ringe, at jeg ikke kommer ihu, at I har været tjener hos en af min fader kongens tjenere"' s. 11c/47).

Som hun og Ulfeldt førte sig frem i deres velmagtsdage, har de virket utåleligt provokerende på deres omgivelser, og hendes egen standardforklaring på alle deres ulykker er da også misundelse. Selv i beskrivelsen af "le beau temps de son Mariage" ('hendes ægttestands gode aar' s. 3d/14) spiller andres jalousi en ildevarslende rolle:

Les envieux de la Fortune de nostre femme, ne pouvoient souffrir, quelle ménoit une vie tranquille, qu'elle estoit estimée de son Pere et Roy, je le puis nommer ainsi, car le R. la fit des honneurs plus qu'à elle n'estoit deuë de luy. Son Mari l'aymoit et honoroit, fit le Galand et pas le Mari. Elle passe le temps à tirer, à courir à cheval; à jouër à la paume, à apprendre tout de bon de creoner de Charle v. Mandre, sur la Viole de gambe, sur la flute, sur la Quitarres et jouit d'une vie heureuse.

('De, som misundte vor unge frue hendes lykke, kunde ikke taale, at hun levede i rolighed, og at hun var holdt i ære af sin fader og konge; jeg kan nævne ham saa, thi kongen lod hende vederfares æresbevisninger ud over, hvad han var hende skyldig. Hendes mand elskede og ærede hende, omgikkes hende som en elsker, ikke som en ægtemage. Hun fordriver tiden med at jage, at ride, at lege boldt, at lære grundigt at male med kridt af Karel van Mander, at spille paa viole de gambe, paa fløjte, paa guitar, og lever et lykkeligt liv' s. 3d-4a/14).

Centralt i billedet af dette overklasseliv står faderens og ægtemandens kærlighed, og det er et gennemgående træk i værket, at det nære forhold til de to mænd fremhæves. Det hindrer ikke, at skildringen af Ulfeldt er påfaldende kølig. Han introduceres med ordene: "A l'Age de sept ans et deux moys, elle fut promise à un gentilhomme de la Chambre du Roy. Elle commençoit á fort bon heure de souffrir pour luy" ('I en alder af syv aar og to maaneder blev hun lovet bort til en af kongens kammerjunkere. Hun begyndte i meget god tid at lide for hans skyld' s. 1d/6). Derefter berettes om hans fattigdom og sygdom. Ganske vist redder han sin unge forlovede fra en ubehagelig hofmesterinde (s. 3c/12), og hans kærlighed er lige så dyb som trofast, men derudover skildres han gennemgående som svag, ubehersket og naiv, helt afhængig af sin hustru (se fx s. 3d/13f, 5c/21f, 9b/37).

Helt misvisende er dette portræt næppe, men sandelig heller ikke dækkende. At Ulfeldt var en usædvanlig højt begavet, gennemkultiveret og, i hvert fald som yngre, charmerende mand, fortæller selvbiografien ikke. Ud fra den forekommer såvel hans karriere som Leonora Christinas kærlighed til ham ret ubegribelig. Kun i forhørsreferaterne fra den første tid i Blåtårn kommer hans format for en dag (især s. 16b/66f).

Den skæve karakteristik af Ulfeldt kunne naturligvis afspejle hendes bitterhed på nedskrivningstidspunktet, men snarere er den resultatet af et bevidst valg. Selvbiografiens hovedformål er at bevise fangens uskyld og at bevæge andre til at arbejde for hendes frigivelse. I den forbindelse er det afgørende vigtigt at få lagt luft til ægtefællen, hvis forræderiske intriger og konspirationer hun i andre sammenhænge rask væk bortforklarer. Her lades de fuldstændig uomtalt indtil forhørene i Blåtårn, hvor de så benægtes lodret.

I det hele taget er det skriftets taktik så vidt muligt at forbigå alt, hvad der kunne kaste smuds på Leonora Christina. For at skabe indtrykket af den kærlige fortrolighed mellem far og datter forties alle modsætningsforhold mellem dem - Kirsten Munk nævnes ikke med ét ord. På samme måde undertrykkes alle de gode grunde, Ulfeldtparrets modstandere kunne have til deres holdninger og handlinger; den eneste forklaring på parrets skæbne er andres misundelse.

Selvbiografiens karakter af forsvarsskrift gør den ikke til tør, kedelig læsning. Tværtimod er den i lange passager spændende som en underholdningsroman. Det er ikke noget tilfælde. Leonora Christina har meget bevidst udformet skriftet som en af datidens romaner. Sig selv omtaler hun som "nostre femme" ('vor dame'), samtidig med at hun også optræder som første persons fortæller med sine ræsonnementer og vurderinger. Kun ét sted i begyndelsen er denne spaltning glippet for hende: "Vn jour nostre Præcepteur nous fait entrer dans la sale" ('En dag lader vor præceptor os gaa ind i salen' s. 1c/5). Fadæsen har hun selv opdaget og har rettet første person "nostre" og "nous" til "son" 'hendes' og "la" 'hende'. Selvfordoblingen er et meget virkningsfuldt greb; med den opnår hun at fremtræde både som agerende heltinde, dybt involveret i de spændende begivenheder, og som verdensklog ræsonnør, på ophøjet afstand af det omskiftelige liv.

Leonora Christina er altså en dreven skribent, som overvejer sine virkemidler, og i hendes rettelser kan vi følge hende ved arbejdet. Umiddelbart efter Christian IV's død trøstede den kommende konge hende, fortæller hun: "la trouuant tout en pleurs, il l'embrassoit disant, je vous serez un Pere, ne pleurez point, elle luy baisa la main, sens pouuoir dire mot. Je trouue qu'il y à esté des Peres dénaturé envers leurs Enfans; il pourroit estre conté au nombre de ceux la" ('da [han] fandt hende opløst i graad, tog han hende i sin favn og sagde: "Jeg vil være en fader for eder, græd ikke". Hun kysede ham paa haanden uden at kunne sige et ord. Jeg finder, at der har været fædre, som var unaturlige imod deres børn; han vilde kunne regnes med i disses tal' s. 5b-c/21). Det er måske lige lovlig tydeligt sagt, har hun fornemmet, hvorfor hun har slettet den sidste sætning, så at aktualiseringen af den almene erkendelse overlades til læseren.

Den livlige fremstilling krydres af hendes livsalige humor. Nogle gange sker det lidt tungt, med en indledende kommentar af typen: "Il faut encore que je mêle entre le serieux un peu de quoy rire" ('Jeg bør endnu ind i det alvorlige blande lidt af le af' s. 17b/70). Elegantere er det, når situationen står ukommenteret som et opgør med Fuchs, hvor Leonora Christina besvarer hans fornærmelse med en regulær udfordring:

rien ne peut effacer cette tache si non du sang. Ho; disoit il en touchant son épée et le tirant un peu hors du fourreau. Voila ce que je porte pour vous Madame. Elle en riant tire son poinçon de ces cheveux, disant, voila mes armes à present qui seront pour vous.

("intet kan aftvætte denne plet saa nær som blod". "Ho", sagde han, tog til sin kaaede og drog den lidt ud af skeden, "se her, hvad jeg bærer til eders tjeneste, frue". Hun drager leende sin store naal ud af haaret og siger: "Se her de vaaben, som jeg for nærværende raader over, og som skal være til eders tjeneste" s. 9d/39f).

Også helt korte, men knivskarpe kan hendes personkarakteristikker være; den udvalgte prins Christian, som er udkommanderet til at eksaminere sin halvsøster, står lyslevende for os: "Pour des choses par coeur, elle en sçauoit tant que le Prince estoit trop impassiant pour l'Escouster toutes" ('Hvad det angaar, som blev fremsagt udenad, kunde hun saa meget, at prinsen var alt for utaalmodig til at høre paa det altsammen' s. 3a/11).

Trods de meget specielle omstændigheder ved selvbiografiens tilblivelse er den altså glimrende litteratur. Gennemarbejdet er den ikke, hvad der bl.a. viser sig i det noget primitive franske, hvor danske ord må vikariere for de franske gloser, Leonora Christina ikke kan komme i tanke om. Mere fundamentalt er det, at der ikke er nogen egentlig komposition af skriftet; begivenhederne meddeles nok i kronologisk orden, men samles ikke af noget helhedssyn på den skæbne, der fremlægges.

Selvbiografien udvirkede jo ikke Leonora Christinas frigivelse, selvom den opnåede en vis udbredelse. Sperling benyttede den i sit aldrig trykte værk om lærde kvinder, hvad teksten kan have været beregnet til

fra begyndelsen; i hvert fald rapporterer hun ret udførligt om sin uddannelse og lærdom (fx s. 2a-3c/7-13, 4d-5a/19).

Af senere historikere var værket velkendt og blev udbredt i afskrifter og bearbejdelser. Fra Otto Sperling d.Y. kom originalhåndskriftet via hans beskytter, professor Christian Reitzer, til Det kongelige Bibliotek i København, hvorfra det imidlertid forsvandt på uopklaret vis. Først i 1952 blev det mirakuløst fundet i et gymnasiebibliotek i Hamburg. Det blev solgt til en dansk samler i 1955 og vendte derfra tilbage til Det kongelige Bibliotek, hvor det nu opbevares under katalogsignaturen Ny kongelig Samling 4261,4^o. I 1958 udsendte Forening for Boghaandværk en faksimileudgave, ledsaget af C.O. Bøggild-Andersens oversættelse, som er benyttet her. Dybt beklageligt er det, at denne interessante tekst endnu ikke er kommet i en tekstkritisk udgave.

Jammers Minde

Jammers Minde: tekstens tilblivelse

Kort efter den franske selvbiografi er Leonora Christina begyndt på en udførligere beretning om sit fangenskab. Håndskriftet har hun selv givet titlen *Jammers Minde*, som hun omhyggeligt har kalligraferet på den første side. Straks efter følger en fortale, rettet til hendes børn, og denne adressat er formentlig forklaringen på, at hun har valgt at skrive på dansk. Fortalen afsluttes (s. 16*) med dateringen den 11. juni 1674 (der siden er rettet til den 18. juli), og samme tidspunkt angives som beretningens sluttidspunkt (s. 1). Da planen for værket siden hen ændredes, blev også datoen ændret, nemlig til den 19. maj 1685, da hun blev frigivet.

Skriftets indhold har hun karakteriseret som "En lhuekommelse om huis sig med mig *Leonora Christina* vdi ded Blaa-Taarn tildraget haffuer" (s. 1), og bortset fra indsættelsen i tårnet og udgangen derfra udspiller *Jammers Minde* sig inden for fængslets vægge. At værket også er skrevet der, lader hun ofte forstå: "Her wil ieg mit Fengsels Sted beskriuffue. Ded er ett Kammers som er 7. aff mine Skrit lang oc 6 breed, der vdi staa tuende Senge, ett Bord oc toe Stoele" (s. 73). Senere fortælles det, at hendes gamle fjende Jørgen Walter "bleff paagreben oc sat her i Taarnet" (s. 166). Mod slutningen af teksten erklærer hun: "Dette Ended i Fengsel" (s. 247) - umiddelbart efter, at hun har beskrevet, hvordan hun gik over slotspladsen til den ventende karet. Ganske troværdigt er det altså ikke, at hele *Jammers Minde* er skrevet i Blåtårn, og et par steder er hun kommet til at afsløre en distance til fængselsopholdet, som ikke godt lader sig forene med den postulerede affattelsessituation: "Min Seng stoed liige for dørene, saa naar alle tre døre erre oplucte, saa kand ieg see til trappe døren som er den fiærde dør" (s. 95). Ved en senere gennemlæsning har hun opdaget fejlen og har rettet "stoed" til "staa".

Nok så afgørende er det, at håndskriftet selv fortæller en anden og langt mere kompliceret historie om sin egen tilblivelse. Det falder nemlig tydeligt i tre meget forskellige hoveddele.

Førstedelen, s. 1*-78, er skrevet omhyggeligt og tydeligt. Skriften har samme præg over de næsten 100 sider, og kun få steder er der blevet rettet under indskrivningen. Papiret er af samme sort hele vejen igennem og foldet i regelmæssige læg. Efter al sandsynlighed er teksten en renskrift, baseret på en gennearbejdet kladde. Interessant for dateringen er det, at papirtypen findes i dokumenter fra administrationen på Københavns slot i perioden 1673-80.

På et senere tidspunkt er førstedelen blevet revideret, og det er gjort grundigt. Der er ingen tvivl om, at rettelserne er foretaget af Leonora Christina, selvom skrifttræk og blækfarve afviger tydeligt fra den oprindelige tekst. Typisk angår indgrebene formen, som når der byttes om på de sidste to ord i "Din Loff wil ieg Siunge, saa lenge sig min Tunge røre kand" (s. 56).

Efter s. 78 følger et besynderligt afsnit i håndskriftet. Flere slags papir optræder mellem hinanden, noget er klippet ud, andet klæbet ind. Skriften ændrer karakter flere steder, nogle passager minder om revisionen af førsteparten. Alt peger altså på, at Leonora Christina har henlagt *Jammers Minde*-manuskriptet i en periode, og at hun indledte videreførelsen af beretningen med at gennemlæse og revidere den gamle tekst. Men det var svært for hende at komme i gang igen.

Fra og med s. 93 ser arbejdet ud til at være kommet i god gænge. Over de næste 100 sider (s. 93-192)

er præget nogenlunde ensartet. Det er værkets anden del, og den afviger meget markant fra førstedelen. Skriften er nu mere henkastet og sammenpresset, hvad der giver afsnittet et lidt fortravlet præg. Medvirkende til det indtryk er også de mange rettelser, Leonora Christina har foretaget under indskrivningen. Papiret er af vekslende sorter, men den mest almindelige type forekommer dog fra først til sidst i andendelen. Efter alt at dømme er teksten blevet formuleret i og med, at den blev nedskrevet, uden nogen kladder eller forudfattet plan. På enkelte punkter har forfatteren ændret sin stavning; fx skriver hun meget konsekvent "haffuer" ('har') i førstedelen, men "haffwer" i andendelen. Nøjagtig samme omlægning findes i hendes daterede breve, hvor den kan iagttages i begyndelsen af 1693. Det tyder unægtelig på, at anden del af *Jammers Minde* først stammer fra Maribo-årene, og i samme retning peger også papiret. Nogle af de sorter, hun bruger i andendelen, er produceret så sent, at hun næppe har kunnet få dem i fængselstiden.

Også andendelen er blevet rettet nogen tid efter den første nedskrivning. Især har hun føjet ny tekst til, hvor hun er kommet i tanke om flere begivenheder eller detaljer, der skulle med. Temmelig tit har hun undladt at markere, hvor tilføjelserne hører til i teksten, og har nøjedes med at skrive dem i marginen, hvor der var plads.

Efter s. 192 er der på ny indtrådt en standsning i arbejdet, men hun har ret hurtigt fundet en vej frem, ser det ud til. Et par blade er skåret ud, men derefter følger et større ensartet afsnit, tredjedelen (s. 193-270). Her er skriften markant større og grovere end i det øvrige, hvad der kan hænge sammen med, at papiret er betydeligt ringere. I endnu højere grad end andendelen virker teksten her som en ufærdig kladder: der er mange sjuskefejl, som hun ikke har fået rettet, selvom hun har revideret også de sidste sider. Flere steder har hun glemt ord (bl.a. s. 212f), og tegnsætningen er undertiden så forvirrende, at den sandsynligvis skyldes ændrede planer for formuleringen (bl.a. s. 195). Endnu en gang er stavningen ændret systematisk; på de første mange sider hedder det fx "vd", men i tredjedelen "ud". Samme ændring kan iagttages i Leonora Christinas daterede breve fra omkring 1696.

Hendes situation havde ændret sig afgørende mellem 1674, da hun sad i sin celle og indskrev første del af *Jammers Minde*, og 1690'erne, hvor hun tog det gamle manuskript frem i sin bolig på Maribo kloster. Ikke kun i håndskriftets ydre afspejles denne forskel, også værkets stil og indhold er så forskellige i de tre dele, at de må behandles hver for sig.

***Jammers Minde*: første del, august 1663**

Jammers Minde indledes af en fortale (s. 1*-16*), hvor Leonora Christina motiverer nedskrivningen af sine erindringer. Hun vil mindes Guds godhed mod hende midt i ulykken og fortælle børnene, at hendes samvittighed er ren (s. 2*-5*). Som en opmuntring i den vanskelige situation opregner hun dernæst de lidelser, hun tidligere med Guds hjælp har overvundet: "Seer, aff Sex Drøffuelser haffuer hand vdfriiet mig, wærer wiß paa att Hand vdi den Syffuende mig ey lader Sticke eller Omkomme" (s. 11*, jf. Job 5,19).

Efter fortalen følger en sammenhængende fremstilling af de første godt tre uger i Blåtårn. Vigtigst blandt trængslerne og ydmygelserne er de fire forhør, hvor ledende embedsmænd søger at presse hende for oplysninger om Ulfeldts forhandlinger med kurfyrsten af Brandenburg om en magtovertagelse i Danmark. De refereres da også meget udførligt, med direkte gengivelse af de centrale replikskifter, fx hendes udbrud, da hun bliver gjort bekendt med dødsdommen over Ulfeldt:

I goede Herrer Speiler eder nu paa Mig, som haffuer før seet mig vdi Welstanden, oc haffuer dog Medlidenhed med mig, beder hs Kl. Mt. sig att formilde, oc icke saa streng att Fortfare. Canzeler oc Rentemester *movertis* ('bevægedes') der wed, saa att Taarene dennem kom vdi Øynene. G. Rantzow sagde til Feldtherren oc til Canzeler: Mig synnis att ded er 14. dage siden att dommen bleff *Publiceret*: Canzeler suarte, ded er 17 dage siden: leg sagde, paa de Tiider war ieg endda ('endnu') vdi Engeland, oc nu Spørgis mig effter Kundskab i Sagen

(s. 54).

Det er tydeligt, at hun har bestræbt sig på at gengive forløbet så præcist, hun kunne; de medvirkendes udsagn meddeles fortrinsvis som ordrette replikker, gennem deres behandling af fangen afsløres deres forskellige holdninger til hende, og hendes egne ræsonnementer fastholdes i deres afslørende logik. I disse henseender stemmer den kortere skildring i den franske selvbiografi med *Jammers Minde*, mens den afviger på andre punkter, bl.a. fordelingen på de enkelte forhør. Da hun ikke havde mulighed for at skrive noget ned i den første lange tid, må hun have memoreret forhørene, umiddelbart efter at de fandt sted. Fra sin omskiftelige skæbne var hun øvet i teknikken; bl.a. er hendes referat af et vigtigt retsmøde fra Malmøtiden

bevaret.

Ikke kun under forhørene, men også i tiden mellem dem var hun konstant udsat for pres. Egentlig tortur blev hun ikke underkastet, men madlede og søvnløshed svækkede hende efterhånden. Optakten til det sidste forhør udviklede sig til ren psykisk terror:

Der Slozf. lucte op sagde hand til mig, *Leonora* Ihr sollet auffstehen, vnd zu die Herren gehen ('De skal rejse Dem og gå ind til herrerne'). Gud wed att ieg ille kunde gaae, oc Anna forfærdede mig, sagde til Maren, O! dat arme Mensh ('det stakkels menneske') Marens hænder rystede, der hun satte mig Tøfflerne paa. Ieg kunde icke anded forstaa, end att ieg skulle Piinis

(s. 65).

Under skin af solidaritet forsøgte en af pigerne at lokke Leonora Christina med den undskyldning, der efter datidens kvindesyn lå lige for: "Ett Quindis-Menniske war snart forført" (s. 58). Ind i den generelt hadske stemning faldt dog også glimt af medlidenhed, som hun taknemmeligt mindedes og pålagde sine børn at gengælde (s. 60).

De mange lidelser skildres med suggestiv indlevelse. Præcist sanser hun sine omgivelser: "Søffnen war heel liiße ('let'), Røtterne derris Spatzergang kunde mig wecke, derris mangfoldighed ware stoer; Sult gjorde dennem dristig, de aade aff Liußet som ded stoed oc brente" (s. 41). Med konkrete småtræk viser hun os personernes karakter: "Klocken 6. om Morgen, lucte Slozfogden op huorvdoffuer Quinderne sig glæde, som inderligen effter hannem lengtist, vdi synderlighed Cathrina, som er en fyllig Quinde, hun kunde den indklemte Lufft icke taale" (s. 31f). I få ord kan hun opridse en livshistorie: "Ded war ey vnder att Hoffmesterinnen kunde wel Plündrings *Ordre Excequere* ('udføre'), hun haffde lunge fult hendes Sl. Mand Obr. ('oberst') Schaffshaußen vdi Kriigen" (s. 21). Kølrigt vurderer hun sine omgivelser og kan afsløre dem med en enkelt kommentar: "Hun sagde, i Dronningens liden Køcken att tienne, oc Sølfuet i forwaring att haffue; (Ieg forstoed der aff, att hun vden tuiffli Skurede Sølfuet, huilcket oc saaledis war.)" (s. 22f). Situationerne opbygges roligt, til de udløses, ofte med en humoristisk pointe som slotsfogdens forsøg på at lokke Leonora Christina til hadske udfald mod dronningen: "Ieg war meget fortrøden offuer den Snack, sagde *Dieu vous punisse* ('Gud straffe Dem'). Ho ho (sagde hand) Sie wil Pißen ('hun vil pisse') (s. 77). Meget bevidst udnyttes de forskellige sprog, der tales, til at karakterisere personerne og deres sociale placering; overklassen er ene om franskundskaberne, og at slotsfogden taler højtysk, markerer hans position under Leonora Christina, men over tjenestekvinderne, der taler plattysk.

Beretningen om de mange lidelser er imidlertid kun at forstå som baggrunden for det egentlige, åndelige drama, der anslås i fortalens første ord: "Hierte Kiere Børn, billigen ('med rette') kand ieg med lob sige; Der som man min lammer weye kunde, oc mine Liidelser tilsammen i en Wect-Skaal legge, da skulle de were tyngere end Saand i Haffuet" (s. 2*). Identifikationen med Det gamle Testaments Job giver nøglen til hendes egen tolkning af fangenskabets betydning: som han fastholder hun sin uskyld gennem alle lidelser, forvisset om, at de er prøvelser, som Gud til sidst vil udfri hende fra. Som han kaster hun sig ud i et lidenskabeligt opgør med den almægtige:

Der ieg fornam att min Maffue begierte Maed, oc ieg Spießen hoes mig kunde beholde, bleff ieg V-taalmodig, att ieg icke kunde dø, men att ieg vdi saa stoer Elendighed skulle leffue: Begynte med Gud att *disputere* oc wille med hannem gaa i Rette .. Ieg meente icke att haffue saa offuerstoer en Straff forskylt, som ieg med bleff Straffet. Sagde aff lob: lad mig wide, huorom du trætter med mig; Behager ded dig att giøre Wold; bortkaster du dine Hænders Gierninger. Ieg glemte intet, aff alt ded lob sig med wille Retferdig giøre att fremføre; oc syntist mig, att ieg ded billigen paa mig *applicere* ('anvende') kunde

(s. 77f).

Identifikationen med Job omspænder hele førstedelen og er styrende for dens disposition, men eksplicit træder den kun frem i indledningen og i den afsluttende krise.

Stilen i denne første part af *Jammers Minde* er forbløffende varieret, som citaterne vil have vist; ubesværet skifter Leonora Christina fra den retorisk udsmykkede, prægtige barokstil med tæt billedsprog og rækker af modsætningspar til det jævne talesprog, med kommentarer i en nøgtern tone, der passer fortræffeligt til deres menneskekloge og verdenserfarne indhold.

Undertiden fornemmer man, at forfatteren har ladet sig rive med af sine minders styrke, men i det store og hele har det dobbelte formål, hun nævner i fortalen, tydeligvis været styrende for udvalget af stof. Om man i tekstens karakter af forsvarsskrift skal søge hensynet til andre modtagere end børnene, er tvivlsomt; for slægtens fremtid var det afgørende vigtigt at hævde, at dødsdommen over Ulfeldt og indespærringen af Leonora Christina var uberettiget. I de mange appeller til børnene argumenterer hun også med slægtshensynet, bl.a. i forklaringen på, at hun afslog at flygte, da hun havde mulighed for det: "saa haffuer ieg billigen Betractet, att den selfftagen Friihed oß paa alle sider, meere Skadeligt end som Gaffnligt, were wille, oc att ded icke war den Wey, til worris fratagne Formue att komme" (s. 15*). Over for børnene understreger hun solidariteten med Ulfeldt inden den uundgåelige, men dæmpede kritik af hans

dispositioner: "Ieg liider for att haffue werret ælsket aff en dydig Herre oc Hoßbonde, for att ey haffue Hannem i Vlycken forlat wilt" (s. 4*). Direkte imod en større adressatgruppe taler den meget direkte kritik af enevælden (s. 55).

Den krise, som afslutter førstedelen, videreføres i overgangsafsnittet til anden del, hvor Leonora Christina fortæller om dens opløsning i syndserkendelse og accept af forholdene. Resignationen giver nye livsmuligheder: "Ieg be[g]ynte lit effter lit att giffue mig til Fritz ('tilfreds'), att tale med Quinden, oc att suare Slozf. naar hand til mig talte" (s. 83). Hermed åbnes for skildringen af dagligdagen i Blåtårn.

Jammers Minde: anden del, livet i Blåtårn 1663-73

Til forskel fra førstedelen er der ingen overordnet komposition af den anden part. Her struktureres fremstillingen af enkeltbegivenheder og især af de skiftende personer, der omgiver Leonora Christina, og som giver anledning til at fortælle en historie. Opbygningen er nærmest som en suite noveller, der griber ind over hinanden og holdes sammen af kronologien, de fysiske rammer og især fortælleren, den ubestridte hovedperson. Identifikationen med Job spiller ikke længere nogen rolle, og i det hele taget er den religiøse tolkning skubbet i baggrunden til fordel for skildringen af det myldrende lille samfund i Blåtårn. Nu står der ikke længere så meget på spil som i forhørsdagene, og humoren og fortælleglæden udfolder sig friere. Som en følge af denne forskydning i forfatterens interesse bliver stilen jævner og nærmere talesproget; den højstemte retorik har ingen plads her, undtagen i et par åndelige viser, hun har digtet (s. 102-6).

De afgørende begivenheder i den første tid er knyttet til ægtefællens skæbne. Henrettelsen in effigie af Ulfeldt oplever hun tæt på, uden dog at kunne se, hvad der foregår (s. 93-95). Hans død erfarer hun fra slotsfogden:

Ieg laae saa hen i haabet att ded saa war, att min Herre wed døden war siine Fiinder vntgaaet, oc tenkte wed mig selff, med største forundring, att ieg skulle leffwe den dag, att ynske min herre døde; falt atter igien vdi bedrøffwede Tancker, oc gad intet talt; Quinden meente, att ieg war bedrøffwet, att min herre war død, trøstede mig, oc ded heel fornufftig, men offwer henders Trøst forøgede sig forbigangene tiiders Ihuekommelse, saa ieg kunde lenge der effter icke komme til, att stille Sinded i Roelighed; Eders Tilstand miine hierte kiere Børn bekümrede mig

(s. 98).

Bortset fra dette ene sted tiltales børnene ikke, og det par gange, de nævnes, omtales de i tredje person (s. 147 og 157); det er tydeligt, at forestillingen om adressaten ikke har været afgørende for fremstillingen. Det samme gælder bestræbelsen for at bevise sin uskyld; kun et enkelt sted aner man hendes fortsatte arbejde på at rense sig. I et ihærdigt forsøg på at bringe sin bøn om tilgivelse frem til Frederik III har hun lavet et bæger af ler: "giorde ded needen til trint satte ded paa Knappe, oc paa siden Kongens Naffn; vnder bunden diße ord *Si il y a un Sinna soyez un Auguste*" ('Hvis der er en Cinna, vær da en Augustus') (s. 116). De sidste ord, fra "vnder" er slettet med en helt usædvanlig grundighed, så at de næsten er ulæselige, og det er der god grund til: inskriptionen identificerer Leonora Christina med den dobbelte forræder Cinna, som to gange blev taget til nåde af Augustus.

Hverken Frederik III eller Sophie Amalie lod sig stemme til mildhed. De første år var det fangen forbudt at foretage sig noget som helst fornufftigt, et forbud, den energiske kvinde omgik med en opfindsomhed, der er Robinson Crusoe værdig: "saa løste ieg miine baand op i min Nattrøye, som ware breede tafftis liiffarwe ('kødfarvede') Baand, ded silke syde ieg med paa ded stycke Kluud ieg haffde, adskillige ('forskellige') Blomster med smaa sting" (s. 99). Foruden håndarbejdet skaffede hun sig mulighed for at skrive: Strøe Suckeret war i reent Papir, deraff betiente ieg mig att skriffwe paa, hwad ieg dictede, oc wille *notere*; gjorde blæcket aff Lyße-Røg strøgen aff Sølffskeen oc med øll *præpareret*. Min Pen war giort aff en Hønße Winge; Ridskabet war et stycke Flint.

(s. 114).

Hvor vigtigt det litterære arbejde var for hende, fremgår af, at beretningen om skriveredskaberne foreligger i hele fire versioner, der medtager lidt forskellige detaljer og giver fremstillingen vekslende drejninger (jf. s. 115, 147 og 159).

Efter Ulfeldts død i 1664 lempedes hendes kår, om end kun lidt; det første, man accepterede som tidsfordriv, var læsning i Bibelen (s. 114f). Imidlertid skaffede hun sig efterhånden, hvad hun havde brug for, sågar aviser (s. 151). Underholdning manglede hun ikke; både medfanger og personale, især de vekslende

tjenestepiger, var en stadig kilde til adspredelse:

Naar hun fornam att ieg kunde liide hun snackede, saa fortelte hun heele *Comedier* paa sin *Wiiß*, *Agerte* ('spillede') dem oc stønnem ('undertiden'), oc gjorde sig til adskillige Persohner; Naar hun begynte att fortelle ett Emtyr, oc ieg wille sige mit i fortellingen; ded wil faa en iammerlig vdgang; saa sagde hun; Neen, dat krigt en guth ende ('nej, det ender godt'); gjorde oc en goed ende paa sin Fortelling; lige saa om ieg sagde twert imod. Hun dantzede oc for mig, oc ded for 4. Persohner, snackede imellem, for hwer en hun danzte for, kneb Mund oc fingre sammen: *Coemedianter* kalte hun *Medicoanter*

(s. 166).

Den distance, kongedatteren her lægger til sin tjenestepige, er karakteristisk for hendes holdning til alle de jævne folk i Blåtårn, og hun forstår at sætte sig i respekt, om nødvendigt med vold (fx s. 119f). Som regel kan hun dog forebygge egentlige sammenstød, enten ved at le ad fornærmelserne eller ved en fast tilrettevisning (bl.a. s. 113 og 140). Også den almindelige formening om, at hun kunne hekse, udnyttede hun i sin beherskelse af omgivelserne (fx s. 111).

Med de mildere forhold efter Frederik III's død i 1670 blev det muligt at modtage fornemme besøg, både af den nye dronning og af hendes mor. Her fik Leonora Christina lejlighed til at føre sig frem, som hun var opdraget til, trods de usle omgivelser:

Landt-Greffwinnen beklagede min onde Skiæffne oc slette tilstand; leg tackede hendis Durchleuchtighed for den naadige medliidenhed hun haffde med mig; sagde att hendis Durchleuchtighed kunde meget hielpe til att forlindre miine Baand om icke gandske att synderriffwe dennem, Landt-Greffwinnen smiilede oc sagde; Ich sehe wol ihr nembt mich an für eine andre ('Jeg ser, at De antager mig for en anden'); leg sagde; Ihr Durchleuchtigkeit *Port* vnd *Ansehn* wird ihren stand nicht können verbergen, wehre Sie shon in Bawer Kleider ('Deres højheds holdning og udseende vil ikke kunne skjule Deres stand, selv om De var i bondeklæder'). Ded holte hun aff

(s. 181).

Sandsynligvis skal det også ses som en hævvelse af en form for tilhørsforhold til hoffet, at Leonora Christina ved kongens død kræver at få sørgeklæder (s. 173). Uanset kongeskiftet beholdt Sophie Amalie tilstrækkelig indflydelse til at hindre hendes frigivelse.

Jammers Minde: tredje del, før frigivelsen.

Sidste del af *Jammers Minde* ligger ret tæt op ad andendelen, men er endnu løsere opbygget. Her har Leonora Christina indført en længere række digte, hun har forfattet i fængslet, ét af dem dateret til "1684. den 28. *Februarii*, som er 36. Aars dagen, att Høyloffligste Konning *Christian* den Fierde, sagde Werden goede Nat, oc ieg min Wersens welfart" (s. 238). Ofte gennemgås årenes løb ved korte notitser:

leg haffwer ære wære Gud leffwet ded Aar i Roelighed, Læst, Skreffwen, oc dictet adskilligt.

Anno 1678. bragtis mig til weye, att min Skriffte Fader H. *Iohan Adolf* Borneman, kom til mig huer 6. Vgers dag, oc holte en liden *Sermon* ('prædiken')

(s. 206).

Men også her udfoldes enkeltsituationer undertiden til længere sammenhængende beretninger. En del af dem angår de forskellige iagttagelser af naturhistorisk art, som hun med aldrig svækket nysgerrighed noterede; fascineret fortæller hun om en sten, der havde udviklet sig i hendes tarm (s. 219f), og den ubegribelige mængde af kryb gav stof til adskillige observationer (s. 249-52). Dem har hun samlet i et lille afsnit til sidst, efter at fængselshistorien er afsluttet. Sammen med det stakåndede fortælletempo i lange passager giver det en fornemmelse af, at hun har skyndt sig for at nå frem til det afgørende, frigivelsen. Den udløstes af enkedronningens længe imødesete og med skadefryd noterede død:

Den 20. *Feb*: Døde den Kongl: Frue Moder Dronning *Sophia Amalia*. Hun formodede icke, att Døden skulle saa hastig giæste hender: men der hun aff Doctorn bleff adwaret, att ded syntist Døden icke wille lengre Lænte ('vente'), adtraadde hun att tale med sin Søn; men Døden wille icke biie Kongl. *Majts*. ankomst, att den Kl. Frue Moder kunde sige hannem et Ord; Liiffwet haffde hun enda; saed paa en Stoel, men Maaleløß; oc lided der effter saa siddendis opgaff hun sin Aand

(s. 239).

Tiden op til løsladelsen ser vi gennem fængselspersonalets øjne. For hver af dem ville Leonora Christinas frigivelse betyde, at "der falt et fit Stycke flæsk aff hands Kaal", som hun nøgternt konstaterer (s. 246). Deres følelser må altså have været diametralt modsatte hendes egne. Effekten af denne indirekte fortælleform er formidabel: distancen til fortælleren forlener hende med en næsten overmenneskelig ophøjet ro. Da friheden var vis, havde det ingen hast: "Tøtzløff spurte, om ieg wille, hand skulle lucke; efftersom ieg nu alt war frii? leg swarte, saa lenge ieg er inden Fængsels dørene, saa er ieg icke frii, wil oc ud med manner" (s. 245). Selv i det øjeblik, da hun trådte ud af Blåtårn, havde hun overskud til at registrere sine omgivelser, usentimentalt og humoristisk:

Der Klocken war imod 10. slæt om Afftenen, lucte Sloßf: døren op for Søster Daatter (I toe Aar haffde ieg icke seet hannem) Hands *compliment* war: Nu skøllen wii uns nu Scheden? ('Nå, skal vi nu skilles?') leg swarte la, Nu is de Tiid gekaamen ('Ja, nu er tiden kommet'). Saa bød hand mig Haanden oc sagde Ade ('farvel'). leg swarte med samme Ord oc Søster Daatter loe hierteligen

(s. 246f).

Det har været vigtigt for Leonora Christina at give sin version også af fængselsopholdets afslutning. I hendes skildring former den sig som en stille, men intens triumf. Hun forlader Blåtårn, som hun kom ind: stolt, stærk, uskyldig. Frigivelsen er hendes endelige oprejsning, med den lader Gud retfærdigheden ske fyldest. Derfor bliver adressaten igen vigtig her i tredje del; flere steder henvender hun sig direkte til børnene, som skal læse og bevare hendes skrifter (fx s. 225 og 248).

På samme papir som tredjedelen og med samme skrifttræk, men ikke sammenbundet med det øvrige manuskript findes en art tillæg til fortalen (s. 259-65). Her mindes Leonora Christina de mennesker, der har gjort hende godt - det fylder 12 linjer. Betydelig længere er fortællingerne om, hvordan en række modstandere døde på forsmædelig vis. I alt 11 numre figurerer på denne dødsliste, som emmer af had og hævnlyst:

Encke Dronningens Hoffmesterinne som war mig saa meget saa streng i min største Bedrøffwelse, haffde en lang Piinactig Sygdom; Sagde aff utaalmodighed, att Helffwedis Piine war icke større end som henders Piine war. Man kunde paa Taarnet høre hender Skriige. Hun bleff ført paa en Dyne need i Byen oc døde der

(s. 261).

Nogen sagtmødig, tilgivende kristinde var hun ikke blevet i Blåtårn.

Jammers Minde: værket som helhed

Trods de markante forskelle mellem de tre dele af *Jammers Minde* udgør de dog ét værk. Rammen er den samme, Blåtårn, og der fortælles én fortløbende historie, kongedatteren i fængsel. De episke forløb er tilrettelagt med samme sans for fortælleøkonomi og spændingsopbygning, oplivet af samme evne for individualiseret, karakteriserende replikgivning. I hele værket kaster den djærve humor et livsbekræftende skær over de ofte barske hændelser, og fra først til sidst er det mangfoldige liv inden for Blåtårns mure sanset præcist og skildret uretoucheret realistisk.

Fortælleren selv er den samme, tålmodig i lidelsen, selvbevidst i ydmygelsen, velvilligt mild over for venlige medmennesker, køligt beregnende i forhold til upålidelige personer og oprigtigt hævngherrig mod fjender; hendes virketrang er ukuelig ligesom hendes vilje til at få det bedst mulige ud af forholdene. Med sin overlegne intelligens, selvbeherskelse og humoristiske sans afbøder hun gang på gang ubehageligheder. Det, der bærer hende gennem de mange års fængselsliv, er bevidstheden om at have handlet rigtigt, da det gjaldt, og den urokkelige tillid til, at Gud er med hende og vil bevise hendes uskyld ved at lade hende dø i frihed. Den pointe fremhæves ved illusionen om, at hele *Jammers Minde* blev skrevet i Blåtårn. Vi ser hende for os i fængselscellen, ivrigt skrivende på krøllet sukkerpapir med en hønsevinge dypet i øl og sod.

Det billede er som beretningen i sin helhed skabt af en stor kunstner, mener vi i dag. Men den karakteristisk ville have harmet den gamle kongedatter: hun gengav jo bare virkeligheden...

Jammers Minde: værkets skæbne

Efter Leonora Christinas død blev hendes få efterladenskaber delt mellem de tre overlevende børn, og *Jammers Minde*-håndskriftet kom i sønnen Leos eje. Et følgebrev fra søsteren Anne Cathrine ligger stadig sammen med håndskriftet:

Denne Baag handler om huad woris Si. Frue Moder er hendtis ('hændt') i Hendis Fengsel. Ieg haffuer icke kundt *resoluere* ('beslutte') mig till att brende den, ihuorwel att dends Læßning haffuer giffuet mig Ijden fornøyelße, efftersom de adskillige hendelßer betrefver ('angår') alle Hendis bedrøffuelige Tilstand. Endelig er ded icke u-nyttigt att wjde huorledis med Hender er forfahret, mens er icke fornøden att den kommer i fremmede hender, thi ded kunde hende sig att den kunde glæde dem, som ennu kunde wære til offuers aff woris Hadere.

Håndskriftet er for længst kommet i "fremmede hender" til glæde ikke for slægtens "Hadere", men for et publikum så bredt, som forfatteren ikke i sine dristigste forhåbninger har kunnet forestille sig det.

Når manuskriptet overhovedet blev bevaret, skyldes det, at Leo Ulfeldt og hans efterkommere samlede på minder om Leonora Christina og Corfitz Ulfeldt. Sammen med en del andre genstande og dokumenter gik *Jammers Minde*-håndskriftet i arv til deres tiptipoldebarn grev Johann Waldstein, som var levende interesseret i slægtens historie. Han ønskede at få udgivet Leonora Christinas værk, og i sommeren 1868 kom manuskriptet til København, hvor Sophus Birket Smith efter et års arbejde kunne udgive *Jammers Minde* for første gang. Håndskriftet blev sendt tilbage til grev Waldstein og forblev i Østrig, selvom man fra dansk side udfoldede megen energi og diplomati for at erhverve det. Først i 1920 kunne Frederiksborgmuseets leder, Otto Andrup, hjembringe klenodiet til Frederiksborg slot, hvor det stadig findes.

Jammers Minde vakte furor ved sin fremkomst, og selvom teksten var trykt i den oprindelige sprogform, blev udgaven udsolgt på et par måneder. I 1869 udkom anden og i 1885 tredje udgave af Birket Smiths tekst. Siden 1901 er værket blevet trykt gang efter gang i forskellige moderniserede versioner. I 1931 kom en faksimileudgave, men først i 1998 en tekstkritisk udgave, *Leonora Christinas Jammers Minde. Diplomatarisk udgave*, ved Poul Lindegård Hjorth og Marita Akhøj Nielsen. Her er det muligt at følge forfatterens arbejde med teksten, og da håndskriftet følges så tæt som muligt, er også forskellene mellem værkets tre dele umiddelbart iøjnefaldende. Denne udgave er benyttet her.

Hæltinners Pryd

Så snart Leonora Christina i Blåtårn fik penge til tøj og tidsfordriv, købte hun bøger og begyndte at tage notater om fremragende kvinders liv (*Jammers Minde* s. 180f). Dette arbejde optog en væsentlig del af den resterende tid i fængslet:

1684. Den 12. Aug: dette Aar, fuldente ieg mit forretagende Werck; oc saa som miine Klat-Skriffter ('kladder') ware om alleslags Dydige Quindis Persohner, baade. Om Striidbare; Om Fornufftige Regentinner, Om Troefaste; Om Kyske; Om Gudfryctige; Om Dydige, Om Ulyckelige, oc Om Lærde oc Om Standhafftige. Saa syntist mig, att de icke alle kunde regnis for *Heltinner* att wære, uddrog nogle aff dennem; oc deelte dennem i Trende Parter under Tittel aff *Heltinders Pryd*. Den første Part fremfører de Striidbare *Heltinner* i derris Pryd. Den anden Part, melder om Troefaste, Oc Kydske *Heltinner*; Den Tredie Part, fremleder de Standhafftige; Hwer Part haffwer sin *Appendix* ('tillæg')

(*Jammers Minde* s. 226f).

Af dette værk er kun et fragment bevaret, tilmed i en meget ringe afskrift. Det er første part, vi kender, og den har i håndskriftet titlen "fornuftige Striidbare *Regierende Hæltinner*" (s. 19). Efter en fortale præsenterer Leonora Christina her en række kvindelige regenter, der alle har været såvel kloge som tapre. De stammer fra den samlede nærorientalske og europæiske historie og sagnhistorie. Først fortælles om 14, der er ordnet parvis efter ligheder i skæbne eller karakter, dernæst om den enestående Semiramis og endelig i et appendiks ganske kort om endnu en halv snes heltinder. Grundsynspunktet for fremstillingen meddeles i fortalen:

Mangen Quinde haffuer større styrcke end som mangen Mand, Mangen Quinde haffuer oc wel saa Keckt ed mod som Mangen Mand; de suare icke alle til Mands Naffn i Gierningen som bærer Tittel aff Mands Naffn, men ofte suare Quinder til Helters Naffn i Gierningen, oc bere dog ickun Quinders Naffn: Huoroffte seer man quindactige Hierter i Mands Legemer, oc der imod igien mandelige Kræffter i suage Karr: Ded er Vbilligt, att man maaler Gierningen effter Persohnen, oc skatter icke Persohnen effter Gierningen

(s. 21).

Det er vanskeligt ikke at se forfatterens egne træk såvel i denne programmatisk erklæring som i de enkelte kvindeportrætter. Ud over de egenskaber, der annonceres i førstepartens titel, prises fysisk styrke, realistisk selvbevidsthed, forudseenhed, tålmodighed, fromhed, trofast kærlighed til og lydighed over for ægtefællen. I flere tilfælde skaber hun ligefrem større lighed mellem sig selv og sine heltinder, end der er belæg for i de historiske skrifter, der har tjent hende som kilder. Indledende meldes fx om den senere dronning Elisabeth af England, at hun "blef for Mistancke skyld fengselet af sin egen Syster, og af frygt holt fangen, saa lunge Søsteren lefde" (s. 43). Senere dadles historikerne for deres mangelfulde oplysninger om den danske sagndronning Hede eller Hetha: "Om *Hethæ* forældre melder de intet, om hendes Herkomst inted anded, end att hun war en dansk lomfrue: tiende Kongen aff Suerrig imod sit Fæderne Land, foruden att sette Aarsagen, huor for hun tiende imod Danmarck" (s. 92). Thyras sorg over sønnen Knuds død undskyldes: "De første bevegelse staar icke i voris magt" (s. 39) - med nøjagtig samme ord, som Leonora Christina undskylder sig selv i fortalen til *Jammers Minde*: "de første Bewegelser staar icke vdi worris Mact" (s. 12*).

Trods enkelte perler er fremstillingen generelt præget af eftertænksom bredde, moraliserende og ræsonnerende betragtninger, derimod kun i ringe grad af spændende handling eller dramatiske situationer, selv når stoffet indbyder til det. Forbløffende nok lykkes det fx Leonora Christina at forskertse pointen i historien om, hvordan Thyra undgår Gorms dødsstraf over den, der måtte melde ham Knuds død. Spændingen er på forhånd ødelagt, når vi hører, at "Denne fornuftige dronning befrygtede sig icke, at hendis Herre skulle efterkomme sin ubetencksom trusel"; så er det jo lige meget, at Thyra narrer Gorm til selv at udtale dødsbudskabet og får Thyras berømte svar "det siger min Herre og icke ieg" (s. 40).

Samtiden og den nære eftertid satte *Hæltinners Pryd* højt, og det blev kendt i ret vide kredse, måske især takket være den yngre Sperlings afsnit om Leonora Christina i hans værk om lærde kvinder. Dette arbejde kan have inspireret hende til at selv gå i gang; i hvert fald ved vi, at Sperling hjalp hende.

I 1977 blev *Hæltinners Pryd* udgivet af Christopher Maaløe, som bl.a. gør rede for værkets kilder og kildebrug. Denne udgave er benyttet her.

Digte

Flertallet af de digte, vi kender fra Leonora Christinas hånd, har hun indført i *Jammers Minde*. De er placeret efter affattelsestidspunkt, men har i øvrigt ikke nogen snæver berøring med konteksten. I fortalen karakteriserer hun dem selv:

Aff de Psalmer oc Aandelige Wiiser ieg *Componeret oc Translateret* ('digtet og oversat') haffuer indfører ieg nogle til den Ende, att i mine kiere Børn kand see oc kiende, att ieg mig stetze fast til Gud holt haffuer, huilcken haffuer wæret oc endnu er min Muur imod alle Anløb, oc min Tilfluct imod alle slags Moedgang oc Widerwertigheder. Giffuer intet act paa Riimene, de erre icke effter alle de Regler Poëterne sig giøre; Men giffuer act paa Materien, Meeningen oc Nytten

(s. 13*f).

Alle digtene i *Jammers Minde* er opbyggelige, og de strofiske har tydeligt overtaget de æstetiske normer for samtidens baroksalmer. Derimod adskiller de sig fra salmedigtningen ved deres private indhold; ud over almene kristelige betragtninger indeholder de næsten alle omtaler af Leonora Christinas helt specielle situation. Karakteristisk er strofen:

Betenck min stoere Trængsel.
Mit lange haarde Fengsel,
Min lammers Elffte Aar:
Ey ey saa ded bedrøffwer,
Gud er den som dig prøffwer,
Hand kiender best hwad du formaar
(s. 197).

Ikke al hendes poesi er sangbar, også aleksandrinerdigte har hun skrevet, ligesom de øvrige i tidens barokstil. Det opbyggelige sigte er det samme, hvad der fremgår af overskriften på et af dem: "En Beretning om *Minde* oc *Moed* Gud til Ære optegnet aff den Liidende Christinne i henders Alders 63. oc Fengsels nesten 21. Aar" (s. 235). Den præcise datering understreger digtets karakter af vidnesbyrd om forfatterens sindstilstand, sammenfattet i ordlegen med hendes navns begyndelsesbogstaver, lidende kristinde. Nogen opgivende sådan var hun langtfra, heller ikke i sine åndelige viser:

Tak Iesu Liiffsens Fyrste,
Ieg Sengen slippe kand;
Med Waaben mig vdryste,
At striide som en Mand,
Moed Satan, Synd, oc død
Moed eget Kiød oc Wille ('vilje'),
Oc alt ('alt, hvad der') mig wil adskille,
Fra dig i denne Nød
(s. 103).

Også fra tiden i Maribo stammer enkelte digte. Et af dem havde hun sirligt prentet på et fint broderet alterklæde, som hun i 1686 skænkede til Maribo kirke. I digtet fortæller hun sin livshistorie og nævner naturligvis sit ægteskab:

Din Haand mig ocsaa bant til Ectefellis Skæffne,
At bæere Ont som Got der til gaffst du oc Aeffne.
Ey noget syntis tungt for Ecte-Kierlighed:
Troefasthed er den Dyd man ey tør ('behøver') bluis wed.

De to sidste linjer er hyppigt blevet citeret som karakteristiske for Leonora Christina, men hun havde dog et langt liv alene, og det omtales også:

Ieg bøyer Hiertens Knæ oc gamle swage Lemmer,
For Herrens Aasyn need, oc aldrig ded forglemmer;
At Gud mig rakte Haand, i Fængsels haarde Nød,
Oc holte Sinded Karsk imod utallig Stød.

Under digtet står, ikke uden selvbevidsthed: "Dette haffuer ieg skreffenn foruden Glar ('briller') i min Alders nesten 65. Aar. Gud alleene Aeren." Teksten vakte forargelse, og den handler da også mere om Leonora Christina end om Gud. Resolut skar hun digtet ud af alterklædet, heldigvis, må man mene, for klædet var slidt op og blev kasseret i det 18. århundrede, men det udklippede digt fik slægten til Wien, og derfra kom det til Frederiksborgmuseet, hvor det stadig findes.

Modtagelse

Leonora Christina og hendes værker i eftertidens opfattelse.

Leonora Christina er aldrig blevet glemt i Danmark, men det var længe hendes skæbne og personlighed, der greb. Billedet af hende var i høj grad præget af den franske selvbiografi. Da H.C. Andersen i 1845 betegnede hende som "den ædleste og bedste af alle danske Qvinder", var Corfitz Ulfeldt helt fraværende fra skildringen ("Holger Danske", *H.C. Andersens Eventyr*, ved Erik Dal II, 1964, s. 100). Selvbiografiens strategi, at lægge luft mellem hende og ægtefællen, var til overmål lykkedes.

Først med udgivelsen af *Jammers Minde* fik man mulighed for at vurdere hende som forfatter. I 1869 satte man ikke det 17. århundredes danske litteratur højt. Barokkens stilidealer forekom forskruede, og der var en tendens til at anse periodens danske sprog for uopdyrket til æstetiske formål.

På den baggrund virkede *Jammers Minde* som en åbenbaring. Førstedelens retoriske præg er så behersket, at det kunne gouteres, og den friske, talesprogsnære tone begejstrede litterater og filologer, der her mødte et dansk så levende som nogensinde; fra det hentede J.P. Jacobsen inspiration til stilen i sin roman *Fru Marie Grubbe* fra 1876. Efter nederlaget i 1864 kunne hele nationen spejle sig i den fangne kongedatter, som led uskyldigt under høje herrers politiske intriger, men fastholdt sin værdighed under usle og ydmygende omstændigheder. Kristian Zahrtmanns talrige malerier af Leonora Christina visualiserede betydningsfulde situationer i hendes liv og forlenede skildringerne i *Jammers Minde* med det setes autenticitet.

Længe accepterede man Leonora Christinas selvportræt som den uskyldigt forfulgte, der intet kendte til ægtemandens forræderiske planer. Efterhånden gjorde historikers analyse af kildematerialet det dog

vanskeligt at fastholde denne opfattelse. Med kritikken af *Jammers Minde* som objektiv kilde fremstod værket desto klarere som litteratur. Og ud fra det synspunkt hævder teksten sig som en af de helt store klassikere. Værket er stadig gribende ved sit storladne billede af personen Leonora Christina og umiddelbart charmerende ved den suggestivt virkelighedsnære skildring af Blåtårns lilleverden.

Tekstoplysninger

De udgaver, der er anvendt i ADL, og som der henvises til i dette portræt, er:

Leonora Christina Ulfeldt: *Jammers Minde*, udgivet af Johs. Brøndum-Nielsen og C.O. Bøggild-Andersen. Rosenkilde og Bagger, Kbh. 1949.

Leonora Christinas *Jammers Minde*, Diplomatarisk udgave ved Poul Lindegård Hjorth og Marita Akhøj Nielsen. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og C.A. Reitzels Forlag, Kbh. 1998.

Bibliografi

- Udgaver
- Breve
- Biografier
- Specialundersøgelser

Dansk Litteraturhistorisk Bibliografi.

Udgaver

Leonora Christina Grevinde Ulfeldts franske Levnedsskildring 1673, ved C.O. Bøggild-Andersen, 1958. Faksimileudgave af den franske selvbiografi og en dansk oversættelse heraf med indledning og kommentar. Denne udgave og oversættelse er benyttet ovenfor.

Leonora Christinas franske selvbiografi. Indledning ved Bodil Wamberg, 1991. Let moderniseret udgave af Bøggild-Andersens oversættelse.

Leonora Christinas Jammers Minde. Diplomatarisk udgave, ved Poul Lindegård Hjorth og Marita Akhøj Nielsen under medvirkning af Ingelise Nielsen, 1998. Tekstkritisk udgave, der gør det muligt at følge forfatterens arbejde med teksten, sådan som det fremgår af manuskriptet. Denne udgave er benyttet ovenfor.

Leonora Christina Ulfeldt's "Jammers-Minde", udg. af Sophus Birket Smith, 1. og 2. udg. 1869, 3. udg. 1885. En for sin tid fremragende bogstavret udgave af *Jammers Minde* med indledning og kommentar.

Den fangne Grevinde Leonora Christinas Jammers Minde. Facsimile-Udgave, ved Otto Andrup, 1931. Faksimileudgave af *Jammers Minde*, hvis indledning bl.a. giver en grundig manuskriptbeskrivelse.

Leonora Christina: Jammers Minde og andre selvbiografiske Skildringer, udg. af Johs. Brøndum-Nielsen og C.O. Bøggild-Andersen, 1949, 2. udg. 1960. Samtlige selvbiografiske skrifter i moderniseret form med indledning og kommentar, nemlig foruden *Jammers Minde* og den franske selvbiografi i dansk oversættelse tre korte beretninger fra 1650'erne.

Leonora Christina: Hæltinners Pryd, udg. af Christopher Maaløe, 1977. Diplomatarisk udgave af *Hæltinners Pryd* med indledning og kommentar. Denne udgave er benyttet ovenfor.

Breve

Ikke alle Leonora Christinas bevarede breve er udgivet, men en del er dog trykt i følgende skrifter:

Sophus Birket Smith: *Leonora Christina (Ulfeldt) på Maribo Kloster*, 1872.

Danske Magazin 5. Række II, 1889-92, s. 69-83; 6. Række I, 1910, s. 191f; 7. Række VI, 1954-57, s. 256f; 8. Række I, 1957-61, s. 81-113.

Danske Samlinger V, 1869-70, s. 222-35; VI, 1870-71, s. 221-43.

Nye Danske Magazin V, 1827, s. 78-80.

Biografier

S. Birket Smith: *Leonora Christina (Ulfeldt) på Maribo Kloster*, 1872.

S. Birket Smith: *Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie*, I-II, 1879-81. Den grundigste og mest omfattende biografi til dato, men lettere idealiserende.

Bodil Wamberg: *Leonora Christina. Dronning af Blåtårn*, 1990. Lettilgængelig, rigt illustreret fremstilling, der inddrager ny historisk viden.

Steffen Heiberg: *Enhjørningen. Corfitz Ulfeldt*, 1993, 2. udg. 1996. Biografi af Leonora Christinas ægtefælle, som kaster nyt lys også over hende.

Specialundersøgelser

Der findes talrige undersøgelser af enkeltaspekter i Leonora Christinas liv og værk, ligesom hun behandles i alle danske litteraturhistorier. Her anføres kun et udvalg af afhandlinger.

Otto Glismann: "Om tilblivelsen af Leonora Christinas Jammers-Minde" i: *Acta Philologica Scandinavica* XXVIII, 1966, s. 75-102. Fremstilling af *Jammers Mindes* tilblivelseshistorie ud fra iagttagelser i manuskriptet.

Jens Aage Doctor: "Sandhedens rolle" i: *Kritik* 16, 1970, s. 5-36. En analyse af Leonora Christinas selvforståelse især i forhold til ægtefællen.

Finn Stein Larsen: "En impressionist fra baroktiden?" i: *Kritik* 25, 1973, s. 17-33. En analyse af de litterære virkemidler i *Jammers Minde*.

Leonora Christina. Historien om en heltinde. Acta Jutlandica LVIII. Humanistisk serie 57, 1983. Artikelsamling, der belyser Leonora Christina historisk, litteratur- og kunsthistorisk.

Suzanne Brøgger: "Og hun trevlede sine silkestrømper op. Om Leonora Christina" i: *Fra Nexø til Saxo*, 1986, s. 162-77 (også i Suzanne Brøgger: *Den pebrede susen*, 1986, s. 111-28).

Vibeke Winge: "Hochdeutsch und Niederdeutsch im Blauen Turm" i: *Kopenhagener Beiträge zur germanistischen Linguistik, Sonderband 3*, 1987, s. 334-43. Sociolingvistisk undersøgelse af sproget i *Jammers Mindes* replikker.

Annegret Heitmann: *Selbst Schreiben. Eine Untersuchung der dänischen Frauenautobiographik*, Frankfurt a.M. 1994. En tysk undersøgelse af danske kvindelige selvbiografier, hvor Leonora Christina spiller en central rolle.

Leonora Christina - Forfatterportræt skrevet af Marita Akhøj Nielsen

Otto Glismann: *Om at "handle mis" med en klassiker*, Birkerød 1997. En undersøgelse af de moderniserede *Jammers Minde*-udgavers tekstbehandling og af sproglige træk i *Jammers Minde*.

Dorrit Willumsen: "En terrorists mod og en engels tålmodighed. Leonora Christina: 'Jammers Minde'" i: *Læsninger i dansk litteratur 1200-1820*, 1998, s. 128-42.

Marita Akhøj Nielsen